

Herätysliikkeet syntyvät vanhan kristillisyyden ja teologian pohjalle

Seuraavassa on luku **Kotilan kylän mystikkojen kirjat kertovat** Jouko MV Heikkisen kirjasta Muutoksen onni ja kipu. Vuosisata Kirkkojärven rannalla. Jyväskylä 2008.

Luvussa tulee esille, miten herätysliike syntyi vanhan kristillisyyden pohjalle. Siihen kuului paljon keskiajan sääntökuntien ja teologien teologiaa.

Kalevi Kotila teki löydön Pajamäen ullakolla

Pajamäen Matti Miikan ja Hiljan poika Kalevi Kotila lähti 1950-luvun lopulla opiskelemaan teologiaa. Hän kirjoitti pastoraalitutkielman Toholammin kristillisyydestä vakinaisen pappisviran hakemista varten. Hän haastatteli henkilöitä, jotka muistivat vanhoja asioita. Hän päätti käydä myös Pajamäen talon ullakolla selvittämässä, löytyisikö sieltä talon asukkaiden kirjoja. Niiden perusteella voisi päätellä jotakin heidän kristillisyydestään. Kalevi muisti nähneensä käsinkirjoitetun kirjan lapsuuskodissaan Rautamäellä (talo nr. 19). Se oli osa jostakin Jakob Böhmen teoksesta ja kirjoitettu erittäin selvällä ja kauniilla käsialalla. Tämä herätti kysymyksen, oliko talossa asunut joskus mystikkoja. Kotila oletti, että kirja tai sen osa oli tullut taloon Juho Jaakko Kotilan (s. 1850, k.1916) vaimon Karoliina Jämsän (s. 1848, k. 1924) välityksellä. Hän oli kotoisin Jämsänkylän Mäkitalosta.¹ Tuo kylä oli mystikkojen keskuspaikka Toholammilla.

Mystikot, joihin myös J.V. Snellmanin isä lukeutui, pyrkivät korjaamaan kirkollisen elämän laimeutta. Heidän lisäksi romantiikan ajan filosofia arvosteli kirkollisuutta, joka ei kyennyt vastaamaan Jumalaa etsivälle ihmiselle eikä myöskään poistamaan kirkollisen elämän lamaannusta. Kristinoppi ja katekismus kyllä pöntättiin, ja venäläinen hallinto odotti kirkon palvelevan esivaltaa. Romantiikan ajan filosofia arvosteli myös papiston koulutusta. Yliopistossa suoritettiin kuulustelut, otettiin pappisvihkimys ja levitettiin oppia, jota ei itsekään oikein ymmärretty. Papeilta ei vaadittu edes tutkintoa suomen kielessä, minkä vuoksi monien pappien oli vaikea pitää yhteyttä seurakuntalaisiin. Suurimmaksi esteeksi tuli kutsumuksen puute, ja yhä harvemmat valitsivat pappisviran muun kuin toimeentulon vuoksi. Romantiikan ajan filosofit korostivat, että papeista tuli kasvattaa sielun- eikä ruumiinhoitajia niin kuin valistuksen aikakaudella tehtiin. Kun valistus teki papeista valtion palvelijoita, romantikot odottivat heiltä kansallisia harrastuksia.²

On syytä olettaa, että myös Juho Jaakko Kotila ja Karoliina olivat huolissaan seurakunnan elämästä aikana, jolloin Toholammin kunta oli vasta syntymässä.

Evangelisuus ennen evankelisuutta – mystikkojen rakkaus kirjoihin ja rukoukseen

Samoihin aikoihin vaikutti Kokkolan seudulla evankelinen herätys, kun evankelisen liikkeen isä F.G. Hedberg³ sai siellä ja lähiympäristössä kannatusta. Hänen oppiinsa mieltyi Maria Rotander, joka oli kääntänyt mystikkojen lempikirjoja. Myös seurapuheita pitänyt Lovisa Laurell liittyi Hedbergin kannattajiin. Hänen kerrotaan iloinneen Hedbergin tapaamisesta, koska tämä oli julistanut Raamatun sanomaa, niin että hän oli löytänyt siitä kokemukselliselle uskollaan tukevan perustan.⁴ Pentti Virrankoski toteaa Hedbergin vaikutuksesta näihin naisiin: ”Näiden kahden hengellistä taustaa ajatellen voitaneen sanoa, että Hedbergin suunnan juurtumista Kokkolan seudulle auttoi herrnhutilaisten ja collinilaisten evankelinen perinne.” Virrankoski mainitsee tässä ”collinilaisten evankelisuuden”.⁵

Nimitys herättää mielenkiinnon collinilaisten mystikkojen kristillisyyttä kohtaan, sillä se auttoi evankelisen liikkeen juurtumista Keski-Pohjanmaalle ja Toholammille. Colliaanien (collinien) mystiikka oli sisällisten kristittyjen eli ystävien liikkeen kristillisyyttä. Sen perusti Tukholmassa 1780-luvun alussa sukankutojan kisälli Anders Collin, joka sai vaikutteita keskiajan mystikoilta ja varsinkin 1600-luvulla Saksassa eläneeltä Jakob Böhmen kirjoituksista. Collinin mukaan parasta kristillisyyttä oli ”hiljainen, rukouksessa sisäistyvä hengellisyys”.⁶ Jopa kuningas Kaarle XIII arvosti Collinin mystiikkaa., minkä vuoksi hän antoi kisällille hovikirjastonhoitajan arvonimen helpottaakseen Collinin pääsyä suuriin salonkeihin. Tämän mystiikka oli kirkolle ystävällistä eivätkä sen kannattajat ryhtyneet väittelyihin ulkopuolisten kanssa. Ei edes rukousta harjoitettu suurissa kokoontumisissa vaan mieluiten vain pieni joukko tuli koolle.⁷

Collinin kristillisyydessä oli spiritualistinen eli henkinen korostus, joka näkyi hänen viittauksessaan ”suureen sankariin”, Johan Georg Gichteliin. Tämä ei kahteenkymmeneenkahdeksaan vuoteen osallistunut seurakunnan kanssa ehtoolliselle. Sen sijaan hän nautti päivittäin rukouksessa Jumalan pöydän leipää. Jos joku silti ei uskon heikkouden vuoksi halunnut jäädä pois ehtoolliselta, hänellä tuli olla tähän oikeus. Niiden taas, jotka omassatunnossaan tunsivat Jumalan salaisen kehotuksen olla osallistumatta, ei

tullut mennä ihmispelon vuoksi, eikä varsinkaan miellyttääkseen pappia. Myöskään Collin ei käynyt moneen vuoteen ehtoollisella, sillä hän arveli Jumalan asuvan joka hetki hänen sydämessään.⁸

Collinin vaikutteet levisivät Ruotsista Kokkolaan. Keskeinen välittäjä oli Kokkolan lukkari Anders Nyström. Häntä muistellaan hupaisaksi ja mieltä kohottavaksi mieheksi ja ahkeraksi virsien veisaajaksi, joka säästi veisuuta viululla.⁹ Kokkolasta hän vaikutti suomenkieliseen Pohjanmaahan, ja Nyströmin oli ”varsin huomattu mystikko, hurskas ja auttavainen”. 1800-luvun puolivälisessä collinilaisia mystikkoja lienee ollut Lohtajan suurpitäjässä noin sata.¹⁰

Collinilaiset lukivat Böhmen lisäksi myös Johann Heinrich Jungin kirjoituksia, mikä toi heidän uskonnollisuuteensa spiritistisen lisän. Jung nimittäin uskoi vainajien henkiin, jotka saattoivat keskustella elävien kanssa. Mystikot olivat perehtyneet myös 1300-luvulla eläneen Johannes Taulerin kirjoituksiin ja keskiaikaisten pyhimysten elämäkertoihin. Näissä kirjoissa esiintyi katolinen oppi kiirastulesta. Merkittävää collinien mystiikassa oli se, että toisin kuin kälviäläiset Erikssonin veljekset sen edustajat pysyivät kirkon yhteydessä ja toimivat jopa kirkollisissa tehtävissä.¹¹

Pohjanmaan mystikkojen käyttämien kirjailijoiden joukossa olivat edellä mainittujen lisäksi keskiajan Tuomas Kempiläinen, luterilainen Johann Arndt, katolinen mystikko Johannes Bernier, jolta herätysliikejohtaja Henrik Renqvist sai vaikutteita rukouselämäänsä, ja vielä autiomaan isät. Bernierin neliosaisen teos ”Salattu elämä Christuksen kanssa Jumalassa” oli todennäköisesti jo vuonna 1813 Pohjanmaan mystikkojen käytössä.¹² Kirjojen joukossa oli lisäksi espanjalaisen Ristin Johanneksen kirjoituksia. Käytössä oli siten eri perinteiden hartauskirjoja.¹³

”Sanaa rakastavaiset” mystikot hankkivat myynnissä olleita hengellisiä kirjoja, mutta nämä eivät tyydyttäneet heidän sisäisen elämänsä tarpeita. Niinpä he käänsivät haluamiaan kirjoja, joita sitten käsin kopioitiin. Ilmajokinen Samuel Rinta-Nikkola kuvaa kopioimisen vaivaa: ”Olis myös tämä kirja ollut sen väärti, että monen suurengin foliandin (suurikokoinen kirja) edellä prändättää (painattaa) Suomen kielehen ja olemaan joka huoneessa, joissa kyllä löytyy itsiäns tundemattomia ihmisiä; mutta tämän kirjan on samoin käynyt kuin hänen Auctorinsakin (tekijä) ja muiden ylösvalaistuun ja koetelduin miesten ja heidän kallisten kirjainsa, että Babeli on pois kasseerannut (hylännyt) ja vääreäxi duominnut kaikki ne, joita ei

hänen Jaaritustens kansa ole yhteen sopineet. Sen tähden on näitä tämänkaltaisia ja muitakin kirjoja täytynyt tehdä kirjoittamisella, joka kyllä tulee maxavaisexi, eikä sittenkään monelle leviää.”¹⁴

Mystikot keskittyivät omaksumaan Jumalan armon ja saavuttamaan läheisen Jumalalyhteyden. Tämä käy ilmi ystäväpiirin kirjeestä, jonka Anders Nyström lähetti. Siinä hän korostaa rukouksen merkitystä: ”Ei ole syytä katua, jos on ruvettu aikaa käyttämään rukoukseen. Ja joka tähän asti on ollut hidas ja kankia, olkoon tästä lähin sytytetty ahkerammasti uppoomaan Jumalan laupiuteen.”¹⁵ Jatkuvan rukouksen avulla haluttiin päästä sisäiseen yhteyteen Jumalan kanssa, jopa eräänlaiseen yhdistymiseen saakka.

Pohjanmaan mystikkojen ongelmallinen suhde kirkkoon

Samuel Rinta-Nikkola käytti kirkosta sanaa Baabeli, joka ”on pois kasseerannut (hylännyt) ja vääräxi duominnut kaikki ne, joita ei hänen Jaaritustens kansa ole yhteen sopineet”. Puhe ”jaarituksista” viittaa puhtasoppisuuden ajan opillisiin väittelyihin, joita uskoa korostanut pietismi piti hyödyttöminä. Pietismin edustaja Abraham Achrenius (1707-1769) käytti Baabeli-sanaa kuvatessaan oikean ja väärän kristillisyyden eroa. Raja oli liukuva, sillä myös oikeaa seurakuntaa kiusasi hajaannus, sillä monet olivat ”lahkolaisessa innossa” pyrkineet rakentamaan paratiisin maan päälle. He olivat jättäneet kirkko-Baabelin ja vetäytyneet kansallisen kirkon seurakuntayhteydestä. Tästä erehdyksestä huolimatta Achrenius kehotti kohtelemaan noita separatisteja ystävällisesti ja kunnioittavasti. Baabelin kiusaus ei koskenut vain ulkopuolisia, vaan hän tarkoitti sillä epäuskon tilaa ja väärää luottamusta. Achrenius kehotti uskovaisia kuulijoitaan ja lukijoitaan valppauteen, sillä Baabeli oli heidän keskuudessaan.¹⁶

Uskonnolliset separatistit jättivät – niin kuin Achrenius totesi - seurakunnan, jota he pitivät vääränä ja joka vainosi oikeaa uskoa. Toisin kuin mystikot he asettuivat papiston ylläpitämiä normeja vastaan. Vakavin riita koski ehtoolliselle osallistumista, ja muita kiistan aiheita olivat: Jumalan sana, lapsikaste, rippi, kirkossa käyminen ja saarnavirka. Pohjanmaan separatistit epäilivät lapsikastetta ja opettivat, ettei ehtoollista saanut toimittaa jumalaton pappi. Sitä paitsi ehtoollista tuli nauttia vain tosiuskovien joukossa ilman ulkoista pakkoa. Kaiken kaikkiaan separatistit arvostelivat maallistunutta papistoa ja seurakuntaa eivätkä tämän vuoksi tahtoneet osallistua seurakunnan elämään. Separatistien juuret olivat

radikaalipietismissä, johon olivat vaikuttaneet mm. Gottfried Arnold ja Johann Conrad Dippel.¹⁷

Pohjanmaan mystikkojen kirkollisuus joutui epäilyn kohteeksi, kun Lohtajan kirkkoherra Anders Törnudd valitti 1817 pitäjässä esiintyvistä harhaopista. Hän tarkoitti collinilaisia kristittyjä, joissa havaittiin taipumusta ulkoisen kristillisyyden väheksymiseen.¹⁸ Mikko Himanka kertoo,¹⁹ kuinka Törnudd kanteli Turun tuomiokapitulille, että hänen seurakunnassaan oli lahkolaisia. Tuomiokapituli määräsi vt. lääninrovasti Johan Frosteruksen Kalajoelta tutkimaan asiaa. Tämä kuulusteli Lohtajalla kahtatoista lahkolaiseksi epäiltyä ja laati ”mitä nöyrimmän muistion” tuomiokapitulille. Lääninrovasti matkusti Lohtajan suurseurakuntaan tekemään selkoa siellä esiintyvistä kristillisyyden tavoista. Tilaisuus alkoi klo 10, jolloin kirkkoherra ja apupappi kuulustelivat epäiltyjä kristinuskon tiedosta. Kävi ilmi, ettei mitään sellaisia lauseita esitetty, joita olisi voitu pitää ristiriidassa kirkon opetuksen kanssa. Nuo kaksitoista eivät käyttäneet tavanomaisesta poikkeavia kirjoja paitsi yhtä, Matti Sydänmetsän näyttämää käsinkirjoitettua kirjaa ”Kalliin Vapahtajamme lapsuudesta”. Selvitys tehtiin myös mystikkojen kokouksista, joita pidettiin sen vuoksi, ettei heitä huvittanut viettää pyhäpäivää kyläjuoksussa, tanssissa, kortinpelussa ja juopottelussa. Sen sijaan mystikot kokoontuivat lukemaan Jumalan sanaa, laulamaan ja rukoilemaan. He myös kertoivat toisilleen, miten he olivat käsittäneet jumalanpalveluksessa pidetyn saarnan.

Yksi rukousta koskeva tapa synnytti selvitystarpeen. Mystikoilta kysyttiin heidän tavastaan rukoilla polvillaan ja ”viettää aikaa hiljaisuudessa”. He vastasivat selvitysmiehille, että kristityillä oli kokoon tullessaan yhteisiä rukousaiheita. Tämän lisäksi heillä oli sellaista hätää, joka koski kutakin erikseen. Nämä pyynnöt tuotiin Jumalalle hiljaisen rukouksen aikana. Selvityksen jälkeen mystikoille huomautettiin, että heidän oli syytä ojentautua Vapahtajan käskyn mukaan: ”Mene sisälle huoneeseesi, sulje ovi ja rukoile siten Isääsi...” Toki oli tarpeellista ja kristillistä viettää pyhäpäivisin kotihartautta, lukea Jumalan sanaa, laulaa ja rukoilla. Koska heidän kokouksensa olivat kuitenkin herättäneet huomiota ja saaneet aikaan sellaista, mikä oli johtanut ihmisten pilkkaan, oli järkevää, jos kukin pysyisi pyhisin omassa kodissaan talonväkensä kanssa.

Nuo kaksitoista kiistivät syytöksen siitä, että he olivat halveksineet jumalanpalvelusta ja kirkon opetusvirkaa. Heille vastattiin, että kristityllä on kyllä velvollisuus kehottaa ja rakentaa lähimmäistä, mutta tämän ei tule ylittää ”jumalallisen ja inhimillisen järjestyksen

määräyksiä”. Selvityksessä otettiin vielä esille syytös spiritualismista, Hengen ja Raamatun sanan erottamisesta. Rengintytär Eeva Niemi tunnusti, että hän oli saanut tiedon Hengen avulla jostakin kääntymättömästä henkilöstä. Niemi tunsu myös Hengen kehotuksen varoittaa tuota henkilöä. Häneltä kysyttiin, mikä todisti siitä, että kehotus oli Pyhästä Hengestä eikä ollut vain jokin mielikuvituksen heräte. Niemi vastasi viittaamalla Joelin kirjaan (2:28-29). Hän oli rukoillut Jumalaa vahvistamaan, oliko hän saanut tiedon Jumalan Hengeltä. Koska mitään muuta tietoa ei tullut, hänen uskoi herätteen tulleen Jumalalta. Muut mystikot vetosivat Apostolien tekojen toiseen lukuun. Tällöin selvitysmiehet varoittivat heitä Raamatun sanasta irrotetuista, sisäisistä ilmoituksista ja tiedoista. Kristittyjen tuli pitäytyä Jeesuksen sanaan, joka on varma ja joka oli hyödyllinen opiksi, rangaistukseksi, parannukseksi ja kuritukseksi ja joka voi tehdä sielut autuaiksi. Lopuksi selvitettiin mystikkojen elämää, jossa oli pappien mukaan joitakin puutteita.²⁰

Kannanotossaan Turun tuomiokapituli totesi, etteivät Lohtajan mystikot esittäneet mitään vaarallisia harhaoppeja ”autuuden opissa”. Muuten ”herra kirkkoherralta” toivottiin lämpöä ja intoa tosi jumalisuuden edistämiseksi. Pappien tuli ”tarpeellisella varovaisuudella” valvoa kyseisten henkilöiden käytöstä ja kärsivällisesti ojentaa heitä joistakin harhaopeista, joihin he saattoivat taipua.²¹ Kannanotto oli siten varsin maltillinen.

Mystikot ymmärsivät todennäköisesti Tuomiokapitulin kannanoton omasta uskostaan käsin. Tähän heitä ohjasi Matti Sydänmetsän hallussa ollut käsikirjoitus, joka sisälsi legendoja Jeesuksen lapsuudesta. Pohjanmaan mystikot tunsivat myös pyhimysten elämäkertoja. Niiden keskeisenä viestinä oli se, että oikeisiin uskoviin kohdistui vainoa ja että he olivat valmiita kärsimään uskonsa puolesta. Mystikot luottivat, että Jumala teki ihmeitä, vaikka hän ei pelastanut uskon sankareitakaan pakanoiden käsistä, viranomaisten vainolta, kärsimyksiltä tai marttyyrikuolemalta. 1700-luvun ja 1800-luvun uskonnollisessa ilmapiirissä, jolle olivat ominaista valvonta ja alamaisuus, pyhimysten elämäkerrat tuntuivat mystikkoliikkeiden edustajista läheiseltä.²²

Pohjanmaan mystikoiden oppia ja elämää arvioitiin kirkon opillisen valvonnan lisäksi uskonnollisin perustein.²³ Kustaa Hallio toimi vuosina 1892-1893 pappina Vähässäkyrössä, joka oli yksi Pohjanmaan mystiikkaliikkeen keskuksia. Siellä hän tutustui mystikoiden jälkeläisiin ja heidän parissaan säilyneisiin käsikirjoituksiin. Hän tutki myös Lohtajan seudulla mystikoita. Hallion mukaan he olivat täysin luterilaisella kannalla, vaikka heidän

kirjoissaan oli spiritistisiä eli jungilaisia vaikutteita ja keskiaikaisia ”kummallisuuksia”. Oppi-isänsä Anders Collinin tavoin sisälliset kristityt olivat kuitenkin seiloneet vaihtelevasta kirjallisuudesta uskonkäsityksen, jolle oli ominaista ”vahva evankelisuus”, luottamus Kristukseen ainoana autuuden perustuksena. Vähäkryöläinen Juha Störfvi vahvisti tätä arviota: ”Se on minun joka-aikainen veisuni: Ilman Jesust´ tulen hukkaan, Ilman armoo Jesuksen Sydän saa ahdistuksen.” Jumalan armon tunteminen näkyi myös Jumalan sanan lukemisessa. ”Vaikka ei paljokaan lukeminen mitään hyödytä, jos ei ihminen lukemisensa alla rukoile Jumalan Pyhän Hengen valaistusta ja nöyryytää yläpiää sydäntänsä Jumalan armahtavan armon alla, että hän tulis tuntemaan Jumalan Sanan kalleuden ja arvon ja sen sivus perin pohjin oman sydämensä salaisen ilkeyden ja saastaisuuden. Ja koska Jumalan Sana saa ihmisen sydäntä siihen määrähän asti liikuttaa että hän rupeaa havattemaan hengellisen alastomuutensa ja saastaisuutensa, niin sitten Jumalan Sana rupiaa hänelle maistumaan niin makialta kuin hunaja ja mesileipä niin kuin kuningas David siitä sanoo.” Jumalan sanan ja armon omaksuminen rukouksessa oli mystikoille keskeistä. Siinä oli evankelinen painotus, sillä rukous tapahtui ”Jumalan armahtavan armon alla”. Tällöin armo alkoi liikuttaa sydäntä ja sai aikaan sanan kokemisen.²⁴

Pohjanmaan colliaanit pitivät pieniä seuroja ja harjoittivat tilaisuuden tullen sielunhoitoa, jakoivat neuvoja sielunsa autuudesta murehtiville, mutta eivät yrittäneet taivuttaa ulkopuolisia omiin käsityksiinsä. Kustaa Hallion mielestä mystikot olivat ”laajatietoisia, syvällisesti ajattelevia kristittyjä”, ja hän pahoitteli heidän pidättymistään uskonkäsitystensä levittämisestä.²⁵ Silti mystikkojen ystäväpiiri kasvoi, sillä siellä missä Herran Henki herätti ihmisiä, nämä hakeutuivat mystikkojen seuraan. Mutta he pelkäsivät oppi-isänsä Collinin tavoin ryhtyä suurten joukkojen opettajiksi; yhdessä Jumalaa etsivien ihmisten kanssa he halusivat saada opetusta Raamatun sanasta. Tuo halu liitti ihmisiä Jumalan sanaan ja myös toisiinsa.²⁶

”Talon väki luku (Johannes) Tauleruksen postillaa”

Collinilaisten mystikkojen pyrkimyksenä oli omaksua yksityisessä rukouksessa Jumalan sanan opetus, jota he saivat seurakunnan yhteydessä. Omaksuminen tapahtui Jumalan ”armon alla”, mitä voi pitää evankelisena piirteenä. Se esiintyy myös Tuomas Kempiläisen mietelmässä: ”Vedä minua, Herra, jotta minä alkaisin seurata sinua palavasti.”²⁷ Sisäisen elämän painotus näkyi mystikkojen suhteessa Suomen herännäisyyteen. Collinilaiset pitivät

sitä pinnallisena joukkoliikkeenä, jossa kiinnitettiin huomiota vaatetukseen ja muuhun ulkoiseen. Mystikot ajattelivat, etteivät heränneet huolehtineet sisäisestä kristillisyydestä. ”Lentävät paikasta toiseen, ovat seurakristittyjä, mutta eivät viljele Jumalan sanaa ja rukousta kotonaan.” Mystikot arvioivat lisäksi heränneiden elävän ”ainaisessa lain ikeessä”.²⁸ Kriittinen arvio perustui kahteen tekijään: yksinäisyydessä tapahtuvaan sisäiseen elämään ja evankeliseen uskoon, joka vapautti lain orjuudesta.

Mistä collinilaisten kristittyjen evankelisen uskon piirteitä tulisi etsiä? On hyvä seurata yhtä heidän antamaansa viitettä, joka johtaa Johannes Taulerin kirjoituksiin. Jämsänkylällä elänyt Maria Kaattari (s. 1899) kertoi: ”Sepän talon väki oli sitte taas omituista. Ne luki Tauleruksen postillaa.”²⁹ Keskiaikaisen Taulerin (n. 1300-1361) kristillisyyden avainkäsite on Jumalan haltuun jättäytyminen.³⁰ Siihen sisältyy kolme puolta. Ensiksi siihen kuuluu maailmasta eroaminen, sillä elämää ei tule rakentaa omaisuuden, menestymisen, terveyden ja työn varaan. Toisena piirteenä on omasta tahdosta ja tunteista luopuminen. Kolmas jättäytyneisyyden merkitys on Jumalan jättäminen. Tällä yllättävällä ajatuksella Tauler tarkoittaa sitä, että ihminen luopuu omista Jumala-kuvitelmistaan. Luopumisen päämääränä on se, että Jumala saa olla ihmiselle aidosti Jumala. Kun ihminen ei pyri määrittelemään Jumalaa, syntyy sielun köyhydessä tosi yhteys häneen.

Luopuessaan kaikesta omastaan ihminen suostuu siihen, että Jumala johtaa hänet ahdistukseen. ”Aito rauha syntyy vain ahdingossa, puhdistuksen rauhattomuudesta”. Siksi kristityn tulee kestää ahdistusta: ”Pysy vain itsessäsi äläkä juokse pois, ja kärsi äläkä etsi mitään muuta!” Tauler painottaa kärsimistä, sillä Pyhä Henki luo ihmisen uudeksi juuri sen avulla. Hän luonnehtii tätä vertauksella, joka liittyy Uuden testamentin opetukseen käärmeen viisaudesta (Matt. 10:16). Huomatessaan vanhenevansa se etsii paikan, jossa on kaksi kiveä lähekkäin. Se kulkee tuon ahtaan paikan läpi, niin että vanha nahka irtoaa, minkä jälkeen uusi nahka alkaa kasvaa. Samoin kristityn tulee tehdä ”vanhalle nahkalleen” eli sille, mitä hän on luonnostaan, olkoon se sitten suurta tai hyvää. Tullakseen uudeksi ihmiseksi hänen on suostuttava ahtauteen, jossa vanha ihminen kuolee.³¹

Näin Taulerin opetus jättäytyneisyydestä auttaa ymmärtämään, mihin esi-evankeliset sisälliset kristityt pyrkivät. Tauleruksen postillan lukijat näkivät, kuinka kaikesta omasta luopuminen teki mahdolliseksi ansiolliset teot Jumalan edessä. Tämä ajatus tuli lähelle Lutherin opetusta siitä, että ihminen on kyvytön valmistautumaan teoillaan ja rukouksillaan Jumalan armoon.

Niinpä Luther saattoi taistelussaan aikansa ansioajattelua vastaan liittyä Taulerin näkemykseen jättäytyneisyydestä.³² Heitä molempia yhdisti ajatus ihmisen passiivisuudesta, armon vastaanottamisesta ilman tekoja.³³

Lutherin yhteys mutta myös ero Tauleriin näkyy hänen selityksestään psalmin sanoihin “Minun silmäni sinua vartioitsee” (32:8):

Minä (Jumala) johdatan sinua vaeltamaan haluamaani tietä. Sinä rukoilet, että vapahtaisin sinut. Älä sinä tästä kiusaannu. Älä opeta minua, äläkä opeta itseäsi jättäytymään minun haltuuni. Minä olen oikea opettajasi. Minä johdatan sinua tietä, jota voit kulkea minun tahtoni mukaisesti. Omasta mielestäsi kaikki on hukassa, kun ei käy sinun ajatustesi mukaan. Sinun omat ajatukset ovat kuitenkin vain haitaksi ja estävät minua. Ei pidä käydä sinun ajatustesi mukaisesti, vaan yli ymmärryksesi. Vajoa ymmärtämättömyyteen, niin minä annan sinulle oman ymmärrykseni. Ymmärryksen puute on tässä oikeaa ymmärtämistä. Minuun luottaessasi et tiedä, minne kuljet. Mutta juuri se on oikea tieto siitä, mihin mennään. Abrahamkin lähti maastaan tietämättä minne. Hän luotti minun tietämiseeni ja luopui omasta tietämisestään. Sillä tavalla hän saapui oikeaa tietä oikeaan päämäärään. Katso, tämä on ristin tie. Sitä et voi itse löytää. Minun on johdatettava sinua kuin sokeaa. Minä siis tahdon Hengelläni ja sanallani johdattaa sinua tietä, jota sinun on kuljettava. Sinä et voi sitä tehdä, ei liioin kukaan muukaan ihminen voi. Älä kulje itse valitsemiesi tekojen mukaisesti, äläkä itse ajattele, miten sinun olisi kärsittävä. Minä kutsun sinut sellaiseen, joka kohtaa sinut ilman omaa valintaasi. Siinä osoittaudu opetuslapseni ja jättäydy minun huomaani. Minä johdatan sinua silmilläni, minä en sinua hylkää.³⁴

Luther korostaa, ettei kristitty halua luopua omastaan. Siksi hän neuvoo: ”Älä opeta itseäsi jättäytymään.” Tämä ohje viittaa siihen, että Luther ymmärsi jättäytyneisyyden uudella tavalla. Jättäytyneisyys on kyllä edelleen kaiken oman hylkäämistä. Omastaan luopuminen ei ole kuitenkaan ihmisen teko, sillä siihen ei ihminen kykene. Yksin Kristus ja hänen sanansa poistaa itserakkauden, joka ilmenee kristityn omissa ajatuksissa ja tahdossa. Vasta saamansa armon vaikutuksesta kristitty jättäytyy Jumalan huomaan ja luopuu omista vääristä ajatuksistaan. Omastaan luopuminen ei ole ihmisen työtä vaan Jumalan toimintaa.

Tämän luterilaisen jättäytyneisyyden tien kokkolalainen mystikko Maria Rotander oli löytänyt Hedbergin julistuksesta ja saanut elämälleen ja rukouselämälleen lujan perustan. Häntä miellytti se, että kuulijoiden saarnattiin olevan lunastettuja. Silti ei jätetty selittämättä, kuinka uskoa seuraa vanhurskas elämä. Kun ihminen näki Vapahtajan ristillä kärsivän syntiensä tähden ja sai lapseuden hengen, hänen oli mahdotonta ilman surua rikkoa Jumalan tahtoa vastaan. Kristuksen lunastustyö antoi voimaa sille, joka ahkerasti rukoillen pyysi apua kaikkea pahaa vastaan.³⁵

Mystikkojen ”evangelisuus” näyttää olleen siinä, ettei usko perustunut kilvoitteluun. Kun hänellä oli usko Jeesukseen, hänellä oli elämän parannus. Oikea parannus ja ahdistuksen kärsimisen tie seurasi uskoa.³⁶ Oman käsityksensä mukaan Pohjanmaan mystikot kuitenkin poikkesivat evankelisten opetuksesta. ”Hedbergiläiset olivat liian rohkeita.” Heidän samoin kuin heränneiden rukouselämä oli ”niin kuin liika kapine”. Kummatkaan eivät eläneet armosta, vaan ravitsivat uskoaan muulla.³⁷ Vanhan ihmisen kuoleminen rukouselämässä eli armosta eläminen oli mystikoille keskeistä, ja tämä puoli näytti mystikkojen mukaan puuttuvan sekä hedbergiläisyydestä että herännäisyydestä.

Sisällisten kristittyjen ystäväpiiri Toholammilla

Edellä olen pyrkinyt selvittämään, miten collinilainen mystiikka muokkasi maaperää evankelisuuden synnylle Kotilan kylälle. Seuraavaksi tarkastelen, miten Pohjanmaan mystikkojen toiminta ilmeni Toholammilla. Mystiikan vaikutteet tulivat sinne, kun lohtajalainen Jaakko Lutsio, Luttion suutari, tuli Kokkolan lukkarin Anders Nyströmin tuttavaksi. Lutsio oli ahkera kirjojen kopioija: Maria Rotander suomensi ja suutari kirjoitti, ja näin valmistui monia kirjoja. Lutsio oli ahkerasti kirjeenvaihdossa ystäviensä kanssa. Kirjeet olivat pieniä ja kokoon käännettyjä, niin että ne samalla muodostivat kirjekuoren. Yhden kirjeen Lutsio lähetti talollinen Henrik Koskelalle Toholammille vuonna 1835. Koskela oli tilannut Ristin Salaisuuden. Kirjan nimi kuului kokonaisuudessaan: ”Salaisuus Jeesuksen Kristuksen ja Hänen jäsentensä murheelliseksi tekeväisestä ja lohduttavaisesta Kuolettavaisesta ja eläväksitekeväisestä Alentavaisesta ja Ylentäväisestä rististä. Cara crux mihi Dux (Kirkas risti minun oppaani). Rakas risti sinun vastaan otan. Sinäpä minun parhaiten taluttaa taidat.” Lutsio kuvasi kirjaa Koskelalle näin:

Kyllä tämä on melkein korkia kirja teille, mutta koska teillä on niin kova halu sitä saada, niin minun täytyy niin hyvän ja rakkahan veljen tahdon jälkeen tehdä. Minä olen kokenut rukoilla että Jumala siunais minun työni ja että kaikki kristilliset sielut tulisivat ymmärtämään, kuinka korkia Jumala on, kuinka salattu hän on maailman lapsille; kuinka suuresti hän on rakastanut maailmaa että hän on ainoa poikansa antanut ja pani hänen hirmuisimman ristin alle, jonka kautta hän avas meille vaivaisille armon oven ja käskee meitäkin seuraamaan häntä ja ottamaan ristin päällemme joka päivä.³⁸

Anders Collinilla oli yhteyksiä Vaasaan, jossa mystikkojen johtajana toimi Beata Herrman. Tällä naisella oli puolestaan vaikutusta Jämsänkylälle, sillä hän oli kirjeenvaihdossa suutari Jaakko Järvenojan (1804-1875) kanssa. Toholammilla eli monia muitakin collinilaisia mystikoita.³⁹ Collin kuvasi Herrmanin kirjeiden arvoa näin: ”Kirjeesi ovat niiden rakkaimpien kirjeiden joukossa, joita voin saada maan päällä.” Collin arvosti tämän uskonelämääkin: ”Sinä elät salattua elämää Kristuksen kanssa Jumalassa.”⁴⁰

Jaakko (Jakob) Järvenoja oli ammatiltaan suutari ja asui vanhanapoikana Jämsänkylällä puron toisella puolella. Beata Herrman kirjoitti hänelle, kuinka ”meidän sydämissämme asuu sellainen salainen kunniatauti, että me tahtoisimme kelvata muille ja muut meille. Vältä tätä, sillä tämän kukkulan päältä on moni langennut.” ”Jos sinä maailmassa joudut sellaiseen sisälliseen sieluntilaan, että kaikki näyttää olevan kadotettuna, niin muista Jumalan Karistaa, joka pois otti maailman synnit.” ”Älä kaiva mitään kelvottomia kaivoja, vaan mene sen oikean vesilähteen, Jeesuksen Kristuksen tykö.”⁴¹

Aukusti Oravala kertoo Jaakko Järvenojasta vuonna 1893 Hengellisessä kuukauslehden kirjoituksessaan ”Eräs mies Jumalan koulusta” seuraavaa:

Se teosofis-mystillinen harrastus, joka epäilemättä oli Järvenojan suutariin hiipinyt hänen raittiin raamatullisen oppinsa sekaan, katosi melkein kokonaan hän kuoltuansa Toholammilta. Tosin hänen verrattain iso hengellinen kirjavarastonsa jäi, mutta yhtä uskollisia lukijoita eivät nuo kirjat enää

saaneet. Siellä täällä vainajan ystäväin luona näin vanhoja, käsinkirjoitettuja kirjoja, joiden lehdet ovat kuluneet ja mustuneet. Ne ovat suutari-vainajamme aarre, joka Raamatun iankaikkisen sanan jälkeen opetti hänet nöyräksi, hiljaiseksi, rakastavaksi, opetti hänelle sisällisen, salaisen ristinelämän Jumalan Pojan uskosta. Missä kristillisyyden on pukeutunut jokapäiväiseen valvomiseen ja rukoukseen, siellä on myös muistettava Vapahtajamme sanoja: oppikaa minusta, että minä olen siveä ja nöyrä sydämeltä! Vaikea läksy se on, mutta Jumala näkyy antaneen Järvenojan suutarille paljon voimaa.⁴²

Oravalan mukaan mystikkojen kirjallisuus opetti Järvenojan suutarin ”nöyräksi, hiljaiseksi, rakastavaksi”. Hän oppi Jumalan Pojan uskosta ”sisällisen, salaisen ristinelämän”.⁴³

Mystikkojen vaikutus tuntui Jämsänkylän lisäksi muuallakin. Kirjassaan Vanhan tapulin takaa (1926) Oravala kertoo vanhoista miehistä, jotka kerääntyivät hänen kotiinsa polttamaan piippuaan ja vaihtamaan ajatuksia:

Olivat puheet usein vakavia. Vanhat miehet istuivat silloin hiljaa, allapäin, ruohonkortta rypistellen, toiset kuunnellen äänettöminä, toiset – vanha kirkonisäntä ja vanha mystikko (Sakri Järvenoja) - arasti puhellen, kuin pyhintä käsissään pidellen. Ja lapsen sieluun jäivät oudot nimet, Taulerukset, Böhmit, Gichtelit, Kempit, Pordagit ja Römelingit, joiden kirjoja vanhat olivat lukeneet käsinkirjoitettuina käännöksinä. Oli käynyt hiljainen herätys näillä mailla muinaisina aikoina. Liekö se ollut jossain yhteydessä entisten separatististen liikkeiden (Erikssonin veljekset) kanssa ja lienevätkö vanhain kirjat olleet tämän ajan perintöä? Mutta ne, joita hengellinen herätys oli koskenut, olivat Jumalan ystäviä, ja niillä oli kaikki sisällistä, rukous ja hengellinen harjoitus ja jumalanpalvelus. Niitä oli siellä täällä – maan hiljaisia – joille nöyryys ja sisällisyys ja oman hengen kuolettaminen ja Jumalan olemuksen syvyyksiin vajoaminen oli oikean kristillisyyden tunnus. Niitä oli ennen ahdistettu ja ne olivat sen jälkeen hiipineet salaa, kenenkään tietämättä, toistensa luo puhumaan nöyryyden tarpeellisuudesta ja pyhästä rististä ja Jumalan ”essentiasta” (olemuksesta), missä sielulla oli valonsa ja voimansa. Nämä vanhat olivat osin uudenaikaisempia, kävivät kirkossa ja pyhällä ehtoollisella ja elivät pappinsa

ystävyydessä. Mutta sielun pohjassa elivät Böhmit ja Taulerukset, vanhat isät ja sisälliset kristityt.

Oli pyhää ja korkeaa ja käsittämätöntä, mitä ne puhuivat. Ne puhuivat Kokkolan lukkarista (Anders Nyström), joka jakoi kolehtinsa kerjäläisille kirkon ovella, Luttion suutarista, joka asetti pienen talikynttilän illansuussa ikkunalle merkiksi, että Jumalan ystävät olivat koolla ja Järvenojan vanhasta miehestä, jolle kuolema oli tullut ylimmäksi ystäväksi niin kuin pyhälle Franciscukselle (Assisilainen) muinoin.⁴⁴

Oravalan jäämistöstä löytyivät muistelmat, jossa hän kertoo Toholammin mystikoista ja heidän kirjoistaan. Hän toteaa, kuinka 1800-luvun alkupuolella ja vielä myöhemminkin pitäjässä oli vähäinen määrä mystikoita, sisällisiä kristittyjä. Näiden joukossa oli suutari Jaakko Järvenoja. Mystikkojen kirjoja lukivat myös Fredrik Oravala, joka oli Jaakko Järvenojan ystävä nuoruutensa aikana, Oravalan setä, kirkon isäntä eli vehtari Jaakko Oravala, kanttori Emanuel Seppelin ja kunnankirjuri Ananias Kerola. Johannes Taulerin postilla ja Tuomas Kempiläisen kirja ”Kristuksen seuraamisesta” olivat mystikoiden mielikirjoja, samoin vähäkyröläisen Jaakko Nygårdin käsikirjoitetut kirjaset. Mystikot puhuivat usein Vaasan ”musterista” (tädistä), jolla he tarkoittivat Beata Herrman –nimistä naista. Samoin he puhuivat Jakob Böhmeistä, saksalaisesta suutarifilosofista. Lisäksi mystikot lukivat tukholmalaisen Anders Collinin kirjeitä, saksalaisten Gichtelin ja Röhmelingin, englantilaisen Pordagen ja Th. Bromleinin kirjoituksia.

Mystikkojen kristillisuus oli Oravalan mukaan ennen muuta sisällistä.

Sielun välityn yhteys Jumalan kanssa, joka tapahtui sisällisen rukouksen kautta, oli pääasia. Dogmit, opinkappaleet olivat toisarvoisia samoin kuin kaikkalainen ulkonainen harjoitus. Rakkaus ja nöyryys olivat pääasia. Muutoin nämä mystikot olivat hiljaista ja miellyttävää väkeä, jotka eivät harjoittaneet propagandaa oman uskonkäsityksensä puolesta. He avautuivat ystävilleen ja kokoontuivat salaa toistensa luo. Pienen kynttilän pieni valonliekki ystävän kodin ikkunalla ilmaisi, milloin oltiin koolla.

Oravala päättää kuvauksensa myönteiseen arvioon. Hänen mielestään hiljainen keskipohjalainen liike osoittaa, kuinka syvälle kansan ajattelu saattoi tunkeutua ja kuinka rikasta hengenelämää keskipohjalaiset isät aikanaan elivät. Heidän kirjansa sisälsivät ”syvällisiä ajatuksia sielun elämästä ja sen yhteydestä Jumalan kanssa”.⁴⁵

Olavi Kares mainitsee Oravalan kirjoittaman artikkelin, joka julkaistiin Hengellisessä kuukauslehdessä. Tämä kirjoittaa edellä mainitun kirjoituksen lopussa:

Rakkaudesta uskollisen vainaja muistolle olen minä nämä rivit hänen elämäkerrastaan poiminut. Tuntuuhan kuin itsekin voimakkaasti tulisi vedetyksi oman sielunsa autuuden etsimiseen, kun muistuu mieleen sellaisia henkilöitä, jotka maailman hyörinästä erillään ovat ristin koulussa oppineet paljon ja elämällään sekä puheillaan paljon opettaneet muita.

Kares arvioi, että jotakin jälkeä mystillisestä kristillisyydestä oli jäänyt Oravalan lapsuusmuistojen piiriin. Siihen aikaan ei tosin elänyt Jaakko Järvenojan kaltaisia vakaumuksellisia mystikoita, mutta saman hengen vaikutusta silti näkyi.⁴⁶ Kareksen arviosta voi päätellä, että Toholammin mystikkojen kristillisyyttä siirtyi jossakin määrin Aukusti Oravalan herännäisyyteen.

Sisällisen kristillisyyden kirkollinen luonne ja raamatullisuus Toholammilla

Yksi tärkeä kysymys nousee esille herännäisteologioiden arvioinnista. Olivatko Toholammin mystikot spiritualisteja, jotka saivat Hengen tietoa ilman Raamatun sanaa tai riippumatta kirkon elämästä? Olivatko he separatisteja, jotka eivät käyneet kirkossa ja ehtoollisella?⁴⁷ Näitä kysymyksiä selvitettiin Lohtajan tarkastuksessa, kuten edellä kuvattiin.

Toisinaan mystiikka määritellään siten, että sillä tarkoitetaan Jumalan ja sielun välitöntä yhteyttä ja sen sisäistä kokemusta.⁴⁸ Kuitenkin Pohjanmaan mystikoista tiedetään, että he olivat ahkeria sanan viljelijöitä sekä kotona että kirkossa. Beata Herrman kehotti ystäviään: ”Menkää kirkkoon kuulemaan Jumalan Sanaa.”⁴⁹ Toholammin mystikot elivät tästä huolimatta Oravalan mielestä kristillisyyttä, jossa oli kyse ”sielun välittömästä yhteydestä Jumalaan” ilman ulkoista sanaa. Myös Lohtajan kirkkoherra Anders Törnudd valitti harhaopista, spiritualismista. Tähän arvioon saattoi olla aihetta, sillä Jakob Böhme samoin

kuin Lohtajan mystikot uskoivat saaneensa Pyhäältä Hengeltä yliluonnollisia ilmoituksia. Totuus oli kyllä Raamatussa, jota Böhme piti uskonsa perustana, mutta se, mitä Jumala on ilmoittanut kirjallisesti, puhunut ja opettanut, oli mykkää ja käsittämätöntä ilman sisäistä Hengen valoa (signatur, sinettiä).⁵⁰

Spiritualistista ja separatistista korostusta tukee Mikko Himangan arvio Keski-Pohjanmaan mystikoista, sillä he olivat ”syrjään vetäytyviä, ja he eivät arvostaneet kirkon elämää. Kirkossa käymisestä nämä mystikot eivät pitäneet tärkeänä asiana”.⁵¹ Kuitenkin Jämsänkylän mystikot noudattivat Beata Herrmanin kehotusta ja kävivät kirkossa.⁵² Aukusti Oravala toteaa, että ehtoollisella käyminen ja pappien arvostus olivat Toholammilla ”uudenaikaisuutta”, joka ei kuulunut alkuperäiseen mystiikkaan. Hän on kannanotossaan oikeassa, mutta vain osittain. Esimerkiksi keskiaikaisessa taulerilaisessa mystiikassa oli kyllä kyse sielun osallisuudesta Jumalaan, mutta tämä ei merkinnyt ehtoolliselämän tai opillisen kristillisyyden syrjäyttämistä. Päinvastoin sisäinen usko, jossa oli keskeistä Jumalalle jättäytyminen ja omasta tahdosta luopuminen, teki ymmärrettäväksi collinilaisten mystikkojen myönteisen suhteen kirkkoa kohtaan.⁵³ Kun sydämen puhdistaminen ei synnyttänyt Jumalanyhteyttä, oli tilaa armonvälineille. Silti Keski-Pohjanmaan mystikot muodostivat 1780-luvulta lähtien kirkollisen elämän rinnalle omia sisällisten kristittyjen ystäväpiirejä, joissa he tutkivat Hengen valossa vuoden 1776 Raamattua ja mystikkojen kirjoja.⁵⁴ On syytä nähdä, että konventikkeleiden eli seurojen ja kirkon elämän välillä oli vuorovaikutusta. Tauler ja ”sisälliset kristityt” korostivat Jumalan sanan sisäistä omaksumista, ja tämä tapahtui jumalanpalveluksessa, yksinäisyydessä ja ystäväpiirissä.⁵⁵

Keski-Pohjanmaan mystiikka oli siten jatkuvuudessa keskiajan mystiikkaan, joka oli kauttaaltaan sakramentaalista, kuten Seppo A. Teinonen on korostanut. Tauler jopa taisteli aikansa ”vapaan hengen veljiä ja sisaria” vastaan, sillä nämä eivät tarvinneet sakramenteja, pappeja eikä yleensä kirkkoa, vaan olivat siitä sisäisesti vapautuneet.⁵⁶ Siten kuvaus kirkon elämästä ”syrjään vetäytyvistä” mystikoista ei täysin sovellu collinilaisiin mystikoihin. Kirkkomyönteisyyttä ilmentää sekin, että heidän piiriinsä kuuluivat kanttori ja vehtari. Sakri Järvenoja oli lisäksi ”kirkkoraadin” (kirkkoneuvoston) jäsen.⁵⁷

Toholammin mystikkojen kristillisyyden arvioiminen ei ole yksiselitteistä, koska he käyttivät vaihtelevaa ja eri aikakausilta peräisin olevaa kirjallisuutta. Lisäksi esimerkiksi Oravalan

mainitsemassa Johan Georg Gichtelin (1638-1710) kirjassa saattoi esiintyä rinnakkain avioliiton kieltäminen, oppi synnittömyydestä ja sisäisen rukouksen malli.⁵⁸ Tällaisen aineiston käyttäminen edellytti lukijalta erottelun lahjaa, jollaisena haluttiin pitää luterilaista uskoa niin kuin Lohtajan tarkastuksesta ilmeni. Toholammin mystikkojen käyttämistä kirjoista paljastuu, että heidän oppinsa oli valikoivaa, ja tässä mielessä Oravalan tulkinta siitä, että mystiikka tuli ”raittiin raamatullisen opin sekaan”, tuntuu ymmärrettävältä. Kirjoittajien joukossa oli luterilainen Johann Arndt yhtä hyvin kuin keskiajalta Tuomas Kempiläinen ja Johannes Tauler. Myös autiomaan isät, joiden ajatuksia ja esimerkkiä on ortodoksisuuden kristillisyydessä seurattu, olivat tunnettuja.⁵⁹ Siksi ei ole ihme, että joidenkin mystikkojen opinkäsitykset olivat varsin kirjavia. Kiirastulioppi oli uskonpuhdistusta edeltävältä ajalta. Sakramenttiopissa korostui hengellisen tilan tarkkailu, sillä ehtoolliselle ei voinut osallistua, ellei tuntenut riittävää katumusta tai sisäistä kehotusta.

Mystikkojen kristillisyyden arviointia vaikeuttaa vielä sekin, että ”raittiin raamatullisuuden” sekaan oli tullut ”teosofis-mystinen harrastus”.⁶⁰ Sepäntalon ”nuori väki oli henkimaailman tutkijoita. Kun joku kuoli, niin omaiset 40 vuorokautta rukoilivat, niin henki ilmestyi niille. Ne oli isältä ja äitiltä periny sen uskon”.⁶¹ On syytä olettaa, että kiinnostus henkimaailmaa kohtaan oli peräisin Johann Heinrich Jungin kirjoituksia. Tämä uskoi vainajien henkiin, jotka saattoivat keskustella elävien kanssa. Myös ruotsalaisen luonnonfilosofi Emanuel Swedenborgin, jonka kirjan lukemista C. H. Snellman suositteli filosofi-pojalleen⁶², teosofiset vaikutukset lienevät vaikuttaneet Pohjanmaalla.

Toholammin mystikkojen suhde ympäristöönsä oli rauhanomainen. Hiljaisuuteen vetäytyvän kristillisyyden pyrkimyksenä oli välttää sielun hajaannusta. Siksi huomio tuli keskittää Jumalan sanan eläväksi tekemiseen yksinäisyydessä, kuten keskiajan mystikko Tuomas Kempiläinen opetti.⁶³ Tämän päämäärän vuoksi on ymmärrettävissä, miksi mystikot erottautuivat maailmasta ja välttivät riitoja papiston kanssa. He halusivat varjella sisäistä rauhaansa ja rukoustaan. ”Väki eli omaa elämäänsä”, kuten Järvenojan väestä todettiin. Tässä Pohjanmaan mystikot poikkesivat muista ajan uskonnollisista liikkeistä, jotka yleensä esittivät vaatimuksia sekä kirkolle että maalliselle hallinnolle.⁶⁴ Eräs mystikko kertoi: ”Joka totiseksi sisälliseksi kristityksi on tullut, ei hän mihinkään höyrykristillisyyteen mene, sillä hän on saanut levon Jumalassa.” ”Kaikki uudet lahkot (herätysliikkeet) ovat niin perin aktiiva

(toimintaan keskittyviä), eikä ollenkaan passiva (passio tarkoittaa kärsimystä, joka liittyy vanhan ihmisen kuolemaan).”⁶⁵

Yksinäisyyteen vetäytyminen omaan ystäväpiiriin saattoi olla kaikua Tuomas Kempiläisen ajatusten lisäksi vanhan kirkon autiomaanisien pyrkimyksestä etsiä Jumalaa yksinäisyydessä. Yhteys varhaiseen hurskauselämään selittyy sillä, että mystikot olivat mieltyneet pyhien elämäkertoihin. Heidän joukossaan oli mm. Antonios, kuuluisa autiomaan isä.⁶⁶ Autiomaan isät kokivat, kuinka yksinäisyydessä pahuuden kuilu avautui, ja erakot olivat alastomina, haavoittuvina, heikkoina, syntisinä, torjuttuina – pelkkänä nollana. Noita pahuuden voimia vastaan ei voinut taistella omilla aseillaan, vaan mitättömyyden kohtaaminen oli mahdollista vain Kristukseen turvautumalla. Yksinäisyys palveli siten armon omaksumista ja oli muutoksen pätsi, jossa maallisiin kiinnittynyt minuus kuoli ja tilalle tuli Jeesuksen Kristuksen elämä.⁶⁷ Siten Järvenojan ”omaa elämää” korostava elämäntapa saattoi edistää uskonelämää ja Kristuksen kuvan palauttamista synnin turmelemaan ihmiseen.

Huomio kiinnittyy siihen, että Toholammin mystikoiden joukossa oli paikkakunnan yläluokkaa, kuten kanttori Emanuel Seppelin ja kunnankirjuri Ananias Kerola. Jämsänkylän mystikot taas harjoittivat käsityöammatteja. Tässä on yhtymäkohta Jakob Böhmeeseen, joka oli suutarifilosofi. Mystisen perinteen kulkeutuminen Toholammille edellytti tiettyä ihmisten liikkuvuutta. Käsityöammattien harjoittajat matkustivat paljon ja siksi saattoivat omaksua sellaisia uskonnollisia näkemyksiä, joita seurakunnassa ei esiintynyt.⁶⁸ Vaasasta oli yhteys Tukholmaan, ja maalaisetkin kulkivat pienillä pursillaan jopa Lohtajalta asti Ruotsi-Suomen pääkaupungissa ja veivät sinne tervaa, kalaa ja maataloustuotteita.⁶⁹ Toinen selitys mystiikan omaksumiselle on päinvastainen. Juuri käsityöammatti teki mahdolliseksi sisällisen kristillisyyden harjoittamisen ja löytämisen. Sen yksi tärkeä tekijä oli jatkuva rukous. Autiomaan isistä kerrotaan, että punoessaan narua ja tehdessään koreja palmun lehdistä tai oksista he lukivat jatkuvasti psalmeja, jotka he osasivat lopulta ulkoa.⁷⁰ Liekö samankaltainen Raamatun mietiskely jatkunut Jämsänkylän käsityöläisten elämässä? Ainakin yhteys tuohon perinteeseen oli olemassa.

Jämsän kylän Sepäntalo – toimeliaat mystikot

Toisinaan on havaittu, kuinka taloudellisesti toimeliaat talonpojat liittyivät herätykseen, kuten 1800-luvun pietismissä. Sisäinen kääntymys, maailman hylkääminen, loi edellytyksiä

tuotannon kasvulle. Kuitenkin sisäinen elämä myös sääтели varallisuuden kasvattamista, sillä ilman kääntymystä omaisuus oli ”väärää mammonaa”.⁷¹ Miten mystiikka vaikutti Sepäntalon käsistään taitaviin asukkaisiin?

Sepäntalon asukkaiden talonpidosta tiedetään varsin paljon. Talon vanhaisäntä Erik Järvenoja oli kuollut vuonna 1878. Hänen vanhin poikansa Jaakko (k. 1905) oli vanhapoika ja maanviljelijä. Toinen poika Sakri (k. 1885) oli sekä rauta- että puuseppä. Hänen mukaansa taloa kutsuttiinkin ”Sepän taloksi”, joka oli vauras, ja rakennukset olivat jyrkeviä. Pellot kasvoivat sen ajan mittapuun mukaan hyvin, ja karja tuotti samoin. Talonpoikainen sisustus, koristellut ovet ja kaapit paljastivat, että talon miesväki oli käsistään taitava. Jos palkolliset olivat toimellisia, heitä kohdeltiin hyvin, kun taas toimeettomia ei suvaittu. Kirousta ei kuulunut miesten huulilta. Ajan tavan mukaan viinaa oli talossa aina tarjolla, mutta juopunutta ei kuitenkaan talossa tavattu. Yleensä talon väki eli omaa elämäänsä. Joihinkin naapureihin ja muihinkin tuttaviiin oltiin läheisemmässä suhteessa.⁷²

Raili Välikangas⁷³ on kuvannut Sepäntalo asukkaita, jotka olivat monitaitoisia Järvenojan veljeksiä. Heidän nimensä vanhimmasta nuorimpaan olivat:

- Antti Erkinpoika Järvenoja (s. 1826, k. 1904).
- Jaakko (s. 1830, k. 1905)
- Sakri (s. 1835, k. 1885). Oli myös kirkkoraadin jäsen (Hautala 2002, s. 93, taulu 15)
- Juho eli Janne (s. 1837, k. 1923)

Heidän vanhempansa olivat:

- Erkki Juhonpoika Järvenoja (s. 1798 k. 1869)
- Liisa Antintytär o.s. Jämsä (s. 1803, k. 1923)

Vanhimmalla veljeksistä, Antilla, ei ollut erikoistaipumuksia, mutta hän oli tavallista kykenevämpi työmies ja erittäin ahkera. Naimisiin mentyään hän osti Ojalan talon Kotilasta (talo nr. 11), mutta lapsettomaksi leskeksi jäätyään hän tuli takaisin kotitaloonsa. Veljeksistä seuraava, Jaakko, oli erikoistunut maanviljelykseen ja hänen ansiotaan oli se, että tila oli yhteen aikaan maakunnan parhaita ja että se sai Vaasan läänin Maanviljelysseuran kilpailussa palkinnoksi auran, joka oli ehkä ensimmäinen koko pitäjässä. Sakri oli sekä maa- ja aseseppänä että taitavana ampujana tunnettu Pohjanmaalla. Hänen valmistamillaan aseilla oli hyvä kysyntä ja niitä kulkeutui aina Lappiin saakka. Hylkeenampujat ostivat niitä mielellään. Seppä kulki niitä myymässä aina Kajaanin markkinoilla asti. Eräiden tietojen mukaan hän

valmisti 420 numeroitua asetta. Kokkolassa hän osallistui kerran ampumakilpailuihin, jossa hän ampui kaikki kolme laukausta samaan reikään ja vielä keskelle taulua. Palkintotuomarit eivät aavistaneet tulosta näin hyväksi, vaan ilmoittivat, että taulussa oli vain yksi sattuma. Lopulta loistava tulos tuotti palkinnoksi verkapakan. Samaa luokkaa Sakri oli maaseppänäkin. Hän on takonut mm. suurimman osan Toholammin nykyisen kirkon nauloista, ja parhaimpia taidonnäytteitä lienee äimän jatkaminen. Vanhat miehet tunnustivat, että hän oli "puhujas (puhdas) seppä". Veljeksistä nuorin Juho eli Janne oli erikoistunut puusepäksi. Hänen ammattitaidostaan tuli vakuuttuneeksi, kun tutustui Sepäntalon tuvan huonekaluihin.

Liikeyritykset olivat siihen aikaan harvinaisia, mutta Järvenojan veljekset rakensivat erilaisia laitteita ja heistä tuli sahausliikkeen harjoittajia. Vuoden 1850 seutuvilla talossa oli kahdella kiviparilla varustettu, kaksitoista metriä korkea tuulimylly. Myllyyn yhdistettiin raamisaha, joka oli käytössä yli 20 vuotta. Noin vuonna 1870 veljekset rakensivat talon ohi virtaavan puron varteen vesivoimalla käyvän raamisahan. Kun Pohjanmaan rataa vuosina 1885-86 rakennettiin, Järvenojan sahalla sahattiin huomattava määrä Kokkolan ja Oulun välisen rataosan asemarakennuksiin ja vahtikojuihin tarvittavaa lauta- ja lankkutavaraa. Keväisin sahattiin n. 3000 tukkia. Veljekset ostivat vuonna 1890 ”lokomobiilin”. Se oli paitsi sahan myös jauho- ja tuulimyllyn voimana. Veljekset käyttivät samalla koneella myös puimakonetta, joka oli 15 m päässä olevassa elosuojassa. Voimansiirtolaite oli tehty kahdesta pitkästä tukista. Saha saattoi nyt kehittyä vientisahaksi. Laudat ja lankut kuljetettiin omilla hevosilla Himangalle, josta ne laivoilla edelleen kulkivat maailman markkinoille.⁷⁴

On mielenkiintoista nähdä, kuinka Järvenojat ryhtyivät harjoittamaan koneiden valmistusta ja sahaustoimintaa sekä vientitoimintaa. Näin nuo mystikot astuivat rohkeasti modernisaation maailmaan. Huolimatta maallisen menestyksen vaaroista ja kieltäytyksen tiestä nuo Jämsänkylän mystikot kasvattivat varallisuuttaan ja omaisuuttaan. Tämä ei ollut ainutlaatuista, sillä myös muiden Pohjanmaan mystikoiden tiedetään harjoittaneen tuotavaa elinkeinoelämää.⁷⁵

Mystikkojen uskonelämään sisältyi piirre, joka edisti yritystoimintaa, kuten Jämsänkylän mystikoista nähdään. Tämä vaikuttaa oudolta, sillä mystikkojen pyrkimyksenä oli edistää ennen muuta rukousta ja sisäistä rauhaa. Kristuksen morsian ei osallistunut maailman huvituksiin eikä mihinkään, mikä siirsi huomion pois Rakkaasta ja näin hajotti moniin asioihin sisäistä tarkkaavaisuutta. Kristuksen sisäiseen tuntemiseen suuntautuvan elämän

mallina oli Martan sisar Maria, joka ei tehnyt mitään vaan istui ja iloitsi Herrasta. Mystikot puolustivat Marian käytöstä toteamalla, ettei ole aktiivisempaa tekemistä kuin rakastaminen. Laulujen laulusta mystikot löysivät toisen perustelun toiminnan jättämiselle. ”Älä häiritse rakkautta, älä häiritse sitä ennen kuin se itse tahtoo” (3:5). Mystikko, joka on saavuttanut sisäisen elämän huipennuksen, avioliitonomaisen yhtymyksen Kristuksen kanssa, tuli jättää rauhaan eikä hänen vastuulleen saanut jättää ulkoista toimintaa. Silti mystikkojen rukouselämästä avautui tie ulkoiseen toimintaan. Morsian heräsi aikanaan rakkauden unestaan, ja mystikko löysi sisäisesti uudistuneena ulkoisen maailman. Tämä on viittaus siihen, että syvä kokemuksellinen tunto Kristuksesta johti kuuliaisuuteen ja entistä suurempaan aktiivisuuteen.⁷⁶ Myös Tuomas Kempiläinen opetti mieltelmissään ahkeraa työntekoa. ”Kammiosi olkoon paratiisi, vaikeneminen olkoon ystäväsi, työ kumppanisi, rukous auttajasi.”⁷⁷

Sisälliset kristityt ja Kotilan kylä

Entä mystikkojen yhteydet Kotilan kylälle? Kotilan sukuluettelo paljastaa, että Sepäntalosta oli kaksikin sidettä kylälle. Kellosalon (talot nr. 8 ja 11) talon nimi oli Ojakotila, josta oli side Järvenojan mystikoihin. Sisarusten Topias ja Vilma Kellosalon Juho-isän äiti oli Järvenojan mystikoiden sisar Johanna (s. 1824). Toinen yhteys sisällisten kristittyjen ystäväpiiriin syntyi Johannan veljen välityksellä. Ojalassa (talo nr. 11) asuivat 1860 Antti Järvenoja ja puolisonsa Johanna. Perhe muutti vuonna 1889 Järvenojan Sepäntaloon. Johannan ja Antin vanhemmat Erkki (s. 1798) ja Liisa (s. 1803) lukeutuivat sisällisten kristittyjen ystäväpiiriin.⁷⁸

Sukusiteiden lisäksi mystikkojen vaikutuksesta kertovat ullakoilta löydetty kirjat. Kalevi Kotila muisti nähneensä käsinkirjoitetun kirjan lapsuuskodissaan Pajamäellä (Rautamäellä, talo nr. 19). Se oli osa Jakob Böhmen teoksesta. Tämä paljastaa, että talossa oli asunut mystikkoja.⁷⁹

Yksi kaukainen liittymäkohta mystikkojen henkimaailmaan löytyy Pajamäeltä jo 1500-luvulta. Sepäntalossa harjoitettiin spiritismiä 1800-luvulla, kuten edellä todettiin. Eikristillinen perinne oli esiintynyt Pajamäelläkin, sillä sen ensimmäisestä asukkaasta Paavo Kotilaisesta tiedetään, että hänet mestattiin Oulun torilla vuonna 1577. Tuomion syynä oli noituuden harjoittaminen. Paavon arveltiin vahingoittaneen ihmisiä ja heidän omaisuuttaan. Vaikka tuolloin elettiin uskonpuhdistuksen jälkeistä aikaa, joidenkin mieltä kiehtoivat edelleen

isiltä peritty ”usko vahva uskallus noitiin, velhoihin ja pääperkeleeseen” (Ilmari Kianto). Taikoja käytettiin 1600-luvulla tautien ja vammojen hoitamiseen sekä sadon ja karjaonnan, kala- ja riistasaaliin parantamiseen, usein naapurin kustannuksella. Pahimpien noitien arveltiin pystyvän tekemään maksusta mitä pahaa tahansa vihamiehille ja muillekin. Papiston tehtäviin kuului taikauskon vastustaminen, ja Keski-Pohjanmaalla tartuttiin 1500-luvun lopulla kovin ottein isiltä perittyyn noituuteen. Tämän sai kuolettavasti kokea Pajamäen ensimmäinen asukas Paavo Kotilainen Oulun torilla vuonna 1577.⁸⁰

Noitavainot eivät olleet Euroopassa niin valtavia kuin on luultu. Kyse ei ollut miljoonien noitien polttamisesta tai mestaamisesta, kuten toisinaan on väitetty. Ruotsissa oli ennen vuotta 1614 sataseitsemänkymmentä oikeustapausta, joista puolet päättyi syytetyn vapauttamiseen. Vuosina 1668-1776 tuomittiin kuolemaan kaksisataaneljäkymmentä ihmistä, ja yleensä he olivat naisia. Yleensä noitavainoista on syytetty kirkkoa, ja totta onkin, että erityisesti protestanttisessa Saksassa niitä esiintyi runsaasti. Kirkon tarkoituksena oli ohjata harhaan mennyt ihminen oikeaan uskoon, ja siten pyrkimys oli sielunhoidollinen. Katolisen kirkon tuomioistuimen eli inkvisition tehtävänä oli selvittää totuus, ja valitettavasti keinona käytettiin kidutusta. Silti tuomari ei saanut langettaa tuomiota pelkästään kidutuksessa saadun tiedon perusteella. Yleensä tuomioistuinten lautamiehet vaativat noitavainoja, kun taas koulutuksen saaneet tuomarit vastustivat niitä. Noitavainoissa esiintyi erilaisia syytöksiä. Erotettiin toisistaan karjan tai ihmisten vahingoittaminen – tästä Paavo Kotilaista syytettiin -, taikaus, harmiton taikominen, arvanheitto ja Jumalasta luopuminen sekä Perkeleen haltuun jättäytyminen.⁸¹

Mystikkojen vaikutus heikentyi vähitellen Toholammilla. Seurakunnan vs. kappalainen Jakob Joel Wegelius (1875-1877 ja 1878-1885) ymmärsi mystikkoja ja vieraili usein heidän kodeissaan. Hän oli ollut Laihialla ja Munsalassa tekemisissä näiden kanssa. Toholammin ensimmäisessä kirkkoherran vaalissa vuonna 1883 Wegelius oli toisella vaalisijalla, mutta sen voitti 3. vaalisijalta Johannes Schönberg (1885-1893). Wegelius sai kannatusta juuri niissä taloissa, joista löytyi myöhemmin mystikkojen hartauskirjoja. Kirkkoherra Schönbergin aikana järvenojalaiset eivät käyneet lainkaan kirkossa. Vielä Anton Aimosen kirkkoherrakaudella (1894-1913) Matti Järvenoja lähetettiin vuonna 1895 Kruunupyyhyhyn rippikouluun, sillä Wegelius toimi siellä kirkkoherrana.⁸²

Vuonna 1912 kirkkoherra Aimonen kirjoitti: ”Mystiikkalaisuus, jota ennen on löytynyt

paikkakunnalla, on nyt kuollut sukupuuttoon.”⁸³ Silti joitakin mystiikan piirteitä säilyi, vaikka ”sisäistä kristillisyyttä” ei enää ollut. Se oli kuitenkin merkittävä taustatekijä vielä silloin, kun ensimmäinen evankelinen herätys tuli Kotilan kylälle vuonna 1878.

¹ Kalevi Kotila s.a., s. 8

² Raimo Savolainen 2006, s. 23-28, 53,-57, 92-99, 107-113; Jalava 2006, s. 75-77

³ Osmo Tiililä 1947, s. 124-158; Esa Santakari 1984, s. 228-256; W.A. Schmidt 1951, s. 233-235

⁴ Lauri Takala 1937, s. 532, 534

⁵ Virrankoski 1997, s. 263. Myös Sylvi Möller toteaa, että Kokkolassa hedbergiläisyys sai sijaa, sillä se oli lähellä mystisiä uskonkäsityksiä. Sylvi Möller 1970, s. 348

⁶ Virrankoski 1997, s. 174-175

⁷ Tor Krook 1931, s. 28-29

⁸ Akiander 1858, s. 15

⁹ Kustaa Hallio 1901a, s. 353

¹⁰ Krook 1931, s. 71-72

¹¹ Virrankoski 1997, s. 175

¹² Mauri Tervonen 2004, s. 48

¹³ Juha Lankinen (www), Rakkautta kirjoitettuun

¹⁴ Samuel Rinta-Nikkola: Hallio 1901a, s. 352-353

¹⁵ Nyström: Kustaa Hallio 1901a, s. 354

¹⁶ André Swanström 2004, s.124-128

¹⁷ Swanström 2004, s. 16-18

¹⁸ Virrankoski 1997, s. 175-176

¹⁹ Mikko Himanka 1995

²⁰ Mikko Himanka 1995, s. 101-104

²¹ Himanka 1995, s. 107

²² Tarja-Liisa Luukkanen 1995, s. 94-96

²³ Kustaa Hallio 1901b

²⁴ Juha Störfvi: Hallio 1901b, s. 408

²⁵ Virrankoski 1997, s. 175-176

²⁶ Hallio 1901b, s. 404

²⁷ Tuomas Kempiläinen 2008, s. 54 (nr. 100)

²⁸ Virrankoski 1997, s. 176

²⁹ Maria Kaattari 1969

³⁰ Jouko M.V. Heikkinen 2003

³¹ Jouko M.V. Heikkinen 2003, s. 236-241

³² Sammeli Juntunen 1996, s. 119, alaviite 308

³³ Anja Ghiselli 2005, s. 126

³⁴ Martti Luther 1988, s. 329

³⁵ Lauri Takala 1937, s. 531-532

³⁶ Krook 1931, s. 61-62

³⁷ Hallio 1901b, s. 406

³⁸ Jaakko Lutsio: Hallio 1901a, 355-356

³⁹ Virrankoski 1997, s. 174-175

⁴⁰ Krook 1931, s. 139

⁴¹ Beata Herrman: Hallio 1901a, 351

⁴² Aukusti Oravala: Kalevi Kotila 1961, s. 10

⁴³ Kalevi Kotila 1961, s. 8-12

⁴⁴ Aukusti Oravala 1926, s 120-122

⁴⁵ Oravala 1972, s. 40-42

⁴⁶ Olavi Kares 1942, s. 265

⁴⁷ Pohjanmaan separatismista ks. André Swanström 2004

⁴⁸ Swanström 2004, s. 48, alaviite 57

⁴⁹ Beata Herrman: Hallio 1901b, 407

⁵⁰ Matth. Akiander 1858, s. VII

⁵¹ Mikko Himanka 1992, s. 43-47

⁵² Kotila 1961, s. 8

⁵³ Hallio 1901b, s. 407-408

-
- ⁵⁴ Kotila 1961, s. 8
⁵⁵ Christian Braw 1986, s. 151
⁵⁶ Seppo A. Teinonen 1979, s. 12
⁵⁷ Arto Hautala 2002, s. 93, taulu nr. 15
⁵⁸ Akiander 1857, s. XI-XIII
⁵⁹ Abba Dorotheos 1979
⁶⁰ Oravala: Kalevi Kotila 1961, s. 10
⁶¹ Maria Kaattari 1969
⁶² Marja Jalava 2006, s. 22-23
⁶³ Tuomas Kempfi 1836, s. 45-49
⁶⁴ Juha Lankinen (www), Rakkautta kirjoitettuun
⁶⁵ Hallio 1901b, s. 406-407
⁶⁶ Hallio 1901b, 402
⁶⁷ Henri Nouwen 1984, s. 17-31
⁶⁸ Juha Lankinen (www), Rakkautta kirjoitettuun
⁶⁹ Hallio 1901a, 348
⁷⁰ Per Beskow 1982, s. 10
⁷¹ Swanström 2004, s. 213-214
⁷² Kalevi Kotila 1961, s. 8-9
⁷³ Raili Välikangas (www), Sepän talo
⁷⁴ Välikangas (www), Sepän talo
⁷⁵ Swanström 2004, s. 211-243
⁷⁶ Wilfrid Stinissen 2005, s. 210-214
⁷⁷ Tuomas Kempiläinen 2008, s. 118 (nr. 366)
⁷⁸ Arto Hautala 2002, s. 93 (taulut nr. 13 ja 14) ja s. 192 (taulut nr. 52 ja 53)
⁷⁹ Kalevi Kotila s.a., s. 8
⁸⁰ Pentti Virrankoski 1997, s. 67-68
⁸¹ Sten Hidal 2007, s. 56-57
⁸² Kalevi Kotila s.a., s. 13-14
⁸³ Anton Aimonen 1912; Kotila 1961, s. 8-12